

EBU BEKİR BÂKILLÂNÎ HAYATI VE BAZI KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

Hasan Hüseyin TUNÇBİLEK*

BÂKILLÂNÎ'NİN YAŞADIĞI ASRIN SİYASÎ, SOSYAL, İLMÎ VE FİKRÎ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

1. Siyasi Durum:

Son Emevî halifesi Mervan b. Muhammed henüz hilâfet makamında iken, hicrî 132 (milâdî 750) senesinde Abbâs oğullarından Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed es-Seffâh halife ilân edilerek kendisine biat edilir¹. Daha sonra Mervan öldürülerek Emevî Devleti'ne son verilir. Hilâfet Abbâsîlerin eline geçer ve Ebu'l-Abas ilk Abbâsî halifesi olur².

İlk yüz sene (132-232/750-847) içerisinde siyasi otoriteyi ellerinde tutan halifeler, daha sonra bu otoriteyi koruyamamış, Abbâsî Devleti birçok beyliklere ayrılmıştır³. Bâkîllânî'nin yaşadığı h. 4. (milâdî 10.) asırda Sâmanîler (261-389/874-999) Horasan ve Mâverâünnehir'de, Hamdânîler (317-394/929-1003) Musul, Halep, Irak'ın kuzeyi ve Diyarbakır'da, Gaznevîler (351-582/962-1136) Afganistan (Gazne ve Pencap'ı içine alacak şekilde), Peşâver ve Horasan bölgesinde, Fâtımîler Kuzey Afrika'da, İhşîdler (323-358/935-969) Mısır ve Sûriye'de, hükümlerliği bir asırdan fazla süren ve Bâkîllânî'nin sıkı bir ilişki içerisinde olduğu Büveyhîler (320-447/932-1055) İran'da, Emevîler (138-422/756-1031) Kurtuba'da kendi yönetimlerini oluşturmuşlardır. Halifeye sadece hilâfet merkezi olan Bağdad kalmış, ancak bu da isimden öte gidememiştir⁴.

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniv. İlahiyât Fak., Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1. İbn Habîb, **el-Muhabbir**, Neşr.: Dâru'l-Âfâkî'l-Cedide, Matbaatü'd-Dîra, Beyrut, 1361, s. 33; Yâkubî, **Târihu'l-Yâkubî**, Dâru Beyrut, Beyrut, 1390/1970, II, 345-346.
2. İbn Habîb, **age.**, a.y.; İbn Cerir et-Taberî, **Târihu'r-Rusul ve'l-Mülûk**, Tahk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Maârif, 1. Baskı, Kahire, 1977, VII, 424; Mes'ûdî, **Murûcü'z-Zehab**, Tahk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Matbaatü's-Saâde, 4. Baskı, Kahire, 1384/1964, III, 266, 270; İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Tetk. ve Tahk.: Ahmed Ebu Mulhim-Fuâd es-Seyyid-Ali Necib Atavî-Mehdi Nâsiruddin-Ali Abdüssâtir, Dâru'd-Deyyân li't-Türâs, 1. Baskı, Kahire, 1408/1988, X, 44 vd.
3. **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Te'lif ve Terc.:Heyet, Çağ Yayınları, Dağıtım: Zaman Gazetesi, Fezâ Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1992, III, 16; Brockelmann, **Tarihu's-Şuûbi'l-İslâmiyye**, Arapça'ya Çev.: Nebih Emin Fâris-Münir el-Bâlebekkî, Dâru'l-İlın li'l-Melâyin, 9. Baskı, Beyrut, 1977, s. 212-258.
4. Hasen İbrahim Hasen, **Târihu'l-İslâm es-Siyasî ve'd-Dinî ve's-Sekâfî ve'l-İctimâî**, Mektebetü'n-Nahdatü'l-Misriyye; 12.Baskı, Kahire, 1987, III, 71-183; Ahmed Emin, **Zuhru'l-İslâm**, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 5. Baskı, Beyrut, s. 91; Hitti, K. Philip, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, Çev.: Prof. Dr. Salih Tuğ,

Bâkılânî'nin yaşadığı bu asır, siyasi çalkantılarla doludur. Büveyhîlerin idareyi ele alması, ne İslâm devletlerindeki bu çalkantıları yok edebilmiş, ne de beklenen istikrarı temin edebilmiştir. Aksine Büveyhîler kendi aralarında istiklâl kavgaları vermeye ve diğer bazı beyliklerle de savaşmaya devam etmişlerdir. Bununla da yetinmeyerek kendilerine yakınlık gösteren ve -ismen de olsa- bağlı buldukları helifelerine karşı çıkararak onları ya azletmişler ya da katleşmişlerdir⁵.

Bağdad'da ve diğer yerlerde cereyan eden bütün bu parçalanmalar ve olumsuzluklara rağmen Aduddevle gibi parçalanmış olan devletçikleri bir araya getiren ve güçlü bir Büveyhî Devleti'nin oluşmasını sağlayan devlet adamları da yok değildi⁶.

Şüphesiz zikrettiğimiz bu siyasi çalkantıların ve istikrarsızlıkların dinî ve sosyal hayata da yansımaları kaçınılmaz bir gerçektir.

2. Dinî ve Sosyal Durum:

Bâkılânî'nin yaşadığı dönemde Sünnîlerle Şîiler arasında mezhep kavgaları baş göstermiş, Büveyh oğullarının şîilikteki aşırılıkları sürtüşmeyi daha da artırmıştır. Bunun en bâzır örneği, Hz. Hüseyin'in mâtem günü olarak belirledikleri on Muharrem Âşûre gününde bizzat şîî hükümdar Muizzüddeve'nin emriyle dükkânların kapatılması, çarşı ve pazarlarda alışverişin yasaklanması, kadınların baş açık ve yüzleri siyaha boyalı olarak şehir içinde dolaşmaları, yüzlerini yolarak elbiselerini parçalamaları olayıdır. Bütün olup bitenler karşısında Sünnîler hiç birşey yapamıyorlardı. Çünkü Şîiler hem sayı bakımından çoğunluğu teşkil ediyor, hem de hükümdar onları destekliyordu⁷. Hüzün günlerinde bunlar olduğu gibi, sevinç günlerinde de Sünnîleri tahrik edecek davranışlar sergilemekten geri durmuyorlardı. Nitekim bayram olarak ilân ettikleri onsekiz Zülhicce Gadir Hum hâdisesini diğer bayram gecelerinde olduğu gibi davul, zurna ve çalgılarla kutluyorlar, bu kutlamaların akabinde çoğu zaman her iki grup arasında kavga çıkıyor, insanlar yaralanıyor ve bu arada birbirlerinin mallarını yağmalıyorlardı⁸.

Râfizî şîiler bununla da yetinmeyip Ashabın ileri gelenlerine dil uzatıyorlar, sürtüşme ve kavga ortamı oluşturuyorlardı. Nitekim Isbahan'lılarla Kum halkı arasında bu yüzden çıkan çatışmada bir çok insan öldürülmüş, Isbahanlılar Kumlu tâcirlerin mallarını yağmalamışlardır⁹. Buna benzer olaylar Kerh'te de zuhur etmiştir¹⁰.

Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980, III, 707, 716, 727-732, 740-742; Brockelman, age., s. 240-243, 244-246, 250-254.

5. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1399/1979, VIII, 450 vd., IX, 93; İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 173; İbn Kesir, age., XI, 225 vd.

6. Muhammed Ramazan Abdullah, *el-Bâkılânî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye*, Matbaatü'l-Ümme, Bağdâd, 1986, s.112.

7. İbnü'l-Esir, age., VIII, 549, 558, 589, 600; İbn Kesir, age., XI, 259, 269, 271, 284, 290, 293, 354, 368.

8. İbnü'l-Esir, age., VIII, 549-550; İbn Kesir, age., XI, 271-272, 283.

9. İbnü'l-Esir, age., VIII, 517; İbn Kesir, age., XI, 345.

Mezhep kavgaları sadece Sünnîlerle Şîîler arasında değil, bazan da Sünnî mezhepler arasında oluyordu. Özellikle Hanbelî âlimlerinin müteşâbih âyetleri teşbih veya teccim ifade edecek şekilde yorumlamaları, halkın tepkisine yol açıyor ve fitneye sebep oluyordu. Hatta aralarında çatışmalar vuku buluyor birçok insan ölüyordu¹¹.

Sosyal dram bunlarla da bitmiyor, ülke, zaman zaman umûmi felâketler ve musibetlere maruz kalıyordu. Meselâ aşırı pahalılık¹², zezeleler¹³, vebâ başta olmak üzere bir kısmının toplu ölümlere sebep olduğu çeşitli hastalıklar¹⁴, yangın olayları¹⁵, sel felâketleri¹⁶ ve şiddetli fırtınalar¹⁷, Büyük bir çekirge ordusunun zuhur ederek sebze, meyve ve ağaçları yemesi¹⁸, Dicle'nin bazan donması¹⁹ bazan da aşırı bir şekilde suyunun yükselmesiyle bazılarının boğulması ve evlerin sular altında kalması²⁰, zaman zaman da suyunun azalması²¹, kuraklık²²; isanların mallarını gasbeden ve onları öldüren, evlerini yakıp yıkan, çarşılardan haraç toplayan, kadın ve çocukları korkutan serserilerin ve hırsızların ortalıkta dolaşıp terör estirmeleri²³ gibi şeyler maruz kalınan felâket ve musibetler arasında yer alıyordu. Hatta bazan pahalılık o derece aşırı olurdu ki, bir kısım kimseler leş, hayvan pisliği, kedi ve köpek eti yemek durumunda kalırdı. Bunu bulamayanlardan bazıları, çocukları çalar, onları kızartırlar ve yerlerdi. Bir kısmı da açlıktan ölürdü²⁴.

Halk böylesine sıkıntı içerisinde iken devletin başındakiler ve derebeyler zengin ve konforlu bir hayat sürüyorlardı. Orduya mensup olanlar da maaşlarıyla geçiniyorlar, kesintiye uğradığında ise, vurgun ve talana başvuruyorlardı²⁵. Dolayısıyla sosyal tabakalar arasındaki büyük uçurumlar, bu dönemin en bâriz özellikleri içerisinde yer alıyordu.

3. İlmî ve Fikrî Durum:

Yukarıda belirtildiği gibi her ne kadar Bâkîllânî'nin yaşadığı asır, siyâsî

10. İbnü'l-Esir, *age.*, VIII, 94,106; İbn Kesir, *age.*, XI, 235, 246, 289, 291.

11. İbnü'l-Esir, *age.*, VIII, 115, 213.

12. İbnü'l-Esir, *age.*, VIII, 377, 391, 465, 533, 601, IX, 37, 51, s56, 94, 101, 204; İbn Kesir, *age.*, XI, 140, 212,297, 298, 301, 325.

13. İbnü'l-Esir, *age.*, VIII, 521, 698, IX, 51; İbn Kesir, *age.*, XI, 247.

14. İbnü'l-Esir, *age.*, VIII, 85, 378, 520, IX, 60; İbn Kesir, *age.*, XI, 126, 243.

15. İbnü'l-Esir, *age.*, VIII, 96, 121, 129, 180, 499, 612, IX, 15; İbn Kesir, *age.*, XI, 139, 141.

16. İbnü'l-Esir, *age.*, IX, 60.

17. İbnü'l-Esir, *age.*, VIII, 214-215, 236, IX, 60, 205.

18. İbnü'l-Esir, *age.*, VIII, 145, 505; İbn Kesir, *age.*, XI, 243, 249.

19. İbnü'l-Esir, *age.*, VIII, 167.

20. İbnü'l-Esir, *age.*, VIII, 694, IX, 226.

21. İbnü'l-Esir, *age.*, IX, 219.

22. İbnü'l-Esir, *age.*, IX, 56.

22. İbnü'l-Esir, *age.*, VIII, 180, IX, 106, 171, 178; İbn Kesir, *age.*, XI, 293, 333.

24. İbn Kesir, *age.*, XI, 214, 219, 227, 322; Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, Tahk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, s. 398.

25. Brockelman, *age.*, 232 vd.

karışıklıkların ayyuka çıktığı ve sosyal dengelerin altüst olduğu bir dönem olsa da, ilmî, fikrî ve kültürel durum tam tersine alabildiğine ilerlemiş ve gelişmiştir. Şüphesiz ki, bunda devlet adamlarının büyük rolü olmuştur. Çünkü her bir devlet reisi ve veziri, sarayında çeşitli ilimlerde söz sahibi âlimlerin bulunmasını iftihar vesilesi addediyor ve bundan büyük bir haz duyuyordu. Halifeler ve emirler âlimlere son derece saygı gösteriyorlardı²⁶.

Bağdad, ilim ve ulemânın âdeta kâbesi hükmündeydi. Ancak bağımsız devletlerin oluşmasıyla birlikte her bir devletin başkenti âdeta bir Bağdat hüviyeti arz ediyor, oralarda ilmin her dalında eşsiz âlimler yetişiyordu²⁷.

Kısaca şunu diyebiliriz: Tarihin hiç bir döneminde müslümanlar, hicri 4. asırda olduğu gibi siyasî ve sosyal hayatla ilmî ve fikrî hayat arasında böylesine çelişkinin yaşandığına şahit olmamışlardır. Zira, siyasî ve sosyal hayatın bunca olumsuzluklarına rağmen, ilmî ve fikrî hayat en parlak dönemlerinden birini yaşıyordu²⁸.

I. BÂKILLÂNÎ'NİN HAYATI:

A. İsmi, Künyesi, Lâkabı ve Nisbesi:

Tam adı el-Kâfî Ebu Bekir Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed b. Ca'fer b. el-Kasım el-Bâkılânî el-Basrîdir. Buna göre ismi Muhammed, babasının adı et-Tayyib, dedesi Muhammed, dedesinin babası Ca'fer, dedesinin dedesi Kâsım'dır. Künyesi Ebu Bekir, lâkabı Bâkılânî'dir. Bazıları İbnü'l-Bâkılânî de der. Bu lâkabın bakliyat satan anlamına bâkıl kelimesinden geldiği söylenir. Basrada doğduğu zannedildiği için oraya nisbet edilmiş ve "Basrî" denmiştir. Bazı kaynaklarda ve özellikle kelâmcılar arasında "Kâfî" ünvanıyla da anılır²⁹.

B. Doğumu ve Yetiştirilmesi:

Bâkılânî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir³⁰. Hayruddin ez-

26. Ahmed Emin, age., I, 96.

27. Ahmed Emin, age., I, 94-95.

28. Mahlûf, Abdurrauf, el-Bâkılânî ve Kitâbuhu İ'câzü'l-Kur'an, Dâru Mektebetü'l-Hayat, Beyrut-Lübnan, 1973, s. 63.

29. Bu bilgiler için bakz. Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, Neşr.: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut-Lübnan, V, 379; Sem'ânî, el-Ensâb, Tahk. ve Ta'lik: Abdülkerim Omar el-Bârûdî, Merkezü'l-Hidemât ve'l-Ebhâsi's-Sekâfiyye, Dâru'l-Cinân, 1. Baskı, 1408/1988, I, 265-266; İbn Âsâkir, *Tebyînü Kezîbi'l-Müfterî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 4. Baskı, Beyrut-Lübnan, 1411/1991, s. 217; İbnü'l-Esir, age., IX, 242; İbn Halikkan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Tah.: Hassân Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut, IV, 267; İbn Kesir, age., XI, 373; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1399/1979, III, 168; İbn Tağrî Berdî, *en-Nücümü'z-Zâhira*, Neşr.: Vezâratü's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Dâru'l-Kütüb, IV, 234; Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve âsârü'l-Musannifin*, Neşr.: Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdad, Baskı: Maârif Vekâleti, İstanbul Matbaası, 1955, II, 59; M. Ramazan Abdullah, age., s. 132; Mahlûf, Abdurrauf, age., s. 71; *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B., İstanbul Basımevi, İstanbul, 1979, II, 253.

Zirikî Milâdî 950 yılına tekabül eden Hicrî 338'de doğdu- ğunu belirtiyorsa da³¹, hangi klâsik kaynaktan aldığı bilinmemek- tedir³². Ancak Hicrî 4. asrın ilk yarısında³³ veya Milâdî 10. asrın ilk çeyreğinde doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir³⁴.

Bâkîllânî'nin biyografisinden bahseden kaynakların tamamına yakını, onun Basra'da doğduğunu ve burada yetiştiğini söyler³⁵. Basra mektebinin güçlü âlimlerinden dil, kırâet, edebiyat, kelâm vb. ilimleri tahsil ettikten sonra³⁶, kesin tarihi bilinmemekle birlikte ilim tahsili için Bağdad'a yerleşir ve burada ikamet eder³⁷.

C. Şahsiyeti:

Bâkîllânî'nin şahsiyetini ilim ve takva olmak üzere iki yönden ele almak mümkündür.

1. İlmî Şahsiyeti:

Bâkîllânî, Kelâm, fıkıh, tefsir, hadis, dil, edebiyat, felsefe, mantık, dinler tarihi, mezhepler tarihi, tasavvuf... gibi çeşitli ilimleri içine alan ilmî hareketlerin teşekkül ettiği³⁸ Hicrî IV. asırda yaşamış bir âlim- dir³⁹. Adı geçen bütün bu ilimleri tahsil eden Bâkîllânî'nin, özellikle kelâm ilminde ön plâna çıktığı görülür⁴⁰. O, çeşitli dinleri ve mezhep- leri çok iyi bildiği için bir taraftan kendi mezhebiyle ilgili prensipler vaz ederken, diğer taraftan muhalif görüşlere karşı vermiş olduğu cevaplarla Ehl-i Sünnet görüşlerini savunur⁴¹. Güçlü hafızası ve hita- beti, derin ilim ve kültürü, meselelere vukufu ve yapmış olduğu münazarlarda hasımlarına galebesi⁴², asrının âlimlerinin dikkatini çekmiş ve haklı olarak onların "Ehl-i Sünnet'in keskin kılıcı"⁴³, "üm- metin dili"⁴⁴ gibi övgülerine mazhar olmuştur.

Bâkîllânî'nin ilmî şahsiyetini oluşturan en bâriz özelliklerden biri de,

30. Bedevî, Abdurrahman, *Mezâhibü'l-İslâmiyyin*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 1. Baskı, I, 569; Sakr, Ahmed, *I'câzü'l-Kur'an Mukaddimesi*, Dâru'l-Maârif, Mısır, 2. Baskı, s. 17.
31. Zirikî, Hayruddin, *el-A'lâm*, Beyrut, 1969, VII, 46.
32. M. Ramazan Abdullah, *age.*, s. 135.
33. Gölcük, Şerafeddin, *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri* (36 No'lu Dipnot), Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 16.
34. *İslâm Ansiklopedisi*, s. 253.
35. Bağdâdî, *age.*, V, 379; Sem'ânî, *age.*, I, 266.
36. *İslâm Ansiklopedisi*, s. 253; M. Ramazan Abdullah, *age.*, s. 133.
37. Bağdâdî, *age.*, a.y.
38. M. Ramazan Abdullah, *age.*, s. 154; Gölcük, Şerafeddin, *Bâkîllânî*, T.D.V.İ.A., İstanbul, 1991, IV, 531.
39. Gölcük, Şerafeddin, *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri*, s. 16.
40. Bağdâdî, *age.*, a.y.; Sem'ânî, *el-Ensâb*, *age.*, a.y.
41. Mahlûf, Abdurrauf, *age.*, s. 82; M. R. Abdullah, *age.*, s. 155.
42. Bağdâdî, *age.*, a.y.; Sem'ânî, *age.*, a.y.
43. İbn Tağrî Berdî, *age.*, a.y.
44. İbn Tağrî Berdî, *age.*, a.y.

nakilcilikten ziyade, orijinal görüşler ve düşünceler serdetmesidir. Bazı âlimlerin bu bağlamda söyledikleri “Bağdad’da herbir yazar, yazılarına sadece başkalarının kitaplarından nakilde bulunur. Kâdî Ebu Bekir müstesna. Zira onun sinesi, hem kendi ilmini hem de başkalarının ilmini içine alır”⁴⁵, “Kâdî Ebu Bekir, her gece yatmayı kıldıktan ve virdini tamamladıktan sonra önüne dividini koyar ve ezberinden otuzbeş sayfa yazardı”⁴⁶ sözleri, bu gerçeği ifade etmektedir.

2. Takvâsı:

Bâkîllânî, ilmiyle olduğu gibi takvasıyla da temâyüz etmiş bir âlimdir. Bağdâdî onun her gece yirmi rekât nâfile namaz kıldığını, hazarda ve seferde bunu hiç bırakmadığını zikrederken⁴⁷, İbn Asâkir, Ebu Hâtim el-Kazvîni’nin onun hakkında “Kâdî Ebu Bekir el-Eş’arî’nin takvâ, dine bağlılık, zühd ve iffet olarak açığa vurmadığı şeyler, açığa vurduklarından kat kat fazladır” dediğini kaydeder⁴⁸.

Şüphesiz ki, Bâkîllânî’nin bu çok yönlü şahsiyete sahip olmasında, kendilerinden ilim tahsil ettiği hocalarının katkısı büyüktür. Bu nedenle onun hocalarından söz etmek yerinde bir davranış olsa gerektir.

D. Hocaları:

Bâkîllânî’nin hayatından bahseden kaynaklar, onun çeşitli ilimlerde söz sahibi birçok hocadan ders aldığını kaydeder. Biz bunlardan bazılarını zikretmekle yetineceğiz.

1. Ebu Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ya’kub b. Mücâhid et-Tâî (ö. 370/980). Ebu’l-Haseni’l-Eş’arî’nin önde gelen talebelerinden olan İbn Mücâhid, Mâlikî mezmebinde de imamdır. Basra’dan gelip Bağdad’a yerleşmiştir. Usulle ilgili birçok güzel eserlerin sahibidir. Bâkîllânî kendisinden mezhep usûlünü öğrenmiş ve kelâm dersleri almıştır⁴⁹.
2. Ebu’l-Haseni’l-Bâhilî (ö. 370/980). İlim ve takvâ sahibi olan Bâhilî de Ebu’l-Hasen el-Eş’arî’nin talebelerindedir. Ders verirken Talebelerinin kendisini görmemeleri için araya perde çekirdi. Bunun sebebi sorulduğunda “siz, çarşı ve pazarda gaflet ehli kimseleri görüyor, aynı gözle beni de görüyorsunuz” cevabını verirdi. O sadece Bâkîllânî, Ebu İshâk el-İsferâyînî ve İbn Fûrek’e yüzünü gösterirdi. Allah’la irtibatı öylesine güçlü idi ki, O’nu düşünürken talebeleri kendisine hatırlatıncaya kadar derslerinin nereye kadar vardığını farkına varamazdı. Bâhilî, Bâkîllânî’nin usûl hocasıdır⁵⁰.
3. Ebu Bekir Ahmed b. Ca’fer b. Hamdân b. Mâlik el-Katî⁵¹ (274/887- 368/978).

45. Bağdâdî. *age.*, s. 380.

46. Bağdâdî. *age.*, a.y.

47. Bağdâdî, *age.*, a.y.

48. İbn Asâkir, *age.*, s. 220.

49. Bağdâdî, *age.*, I, 343; İbn Asâkir, *age.*, s. 177; İbnü’l- İmâd, *age.*, III, 73-74.

50. İbn Asâkir. *age.*, s. 178; Sakr, Ahmed, *I’câzü’l-Kur’an Mukaddimesi*, s. 18-19.

51. Katî, Kafya nisbet edilmiştir. Katfa, devlet gücü ile ve zorla fethedilen yerlerin toprağıdır ki, buna haraç toprağı denir. Şam, Irak ve Mısır’da bu tür topraklar

- Bâküllânî kendisinden hadis dersi almıştır⁵².
4. Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah el-Ebherî⁵³ (287/899 veya 289/902-375/985)⁵⁴. Bağdad'a yerleşen Ebherî, yaşadığı sırada Mâlikî mezhebinin imamı kabul edilmiştir. İmam Mâlik'in görüşleri çeşitli ülkelere onun tarafından yayılmıştır. Faziletli, soylu, yüce gönüllü ve takvâ sahibi bir âlimdi. Asrının âlimlerinden hürmet görür, bulunduğu ilim meclislerinde kendisine öncelik tanınırdı⁵⁵. Bâküllânî Ebherî'den fıkıh dersi almıştır⁵⁶.
 5. Ebu Muhammed Abdullah b. İbrahim b. Eyyüb b. Mâsî⁵⁷ el-Bezzâz (274/887-369/979). Güvenilir hadis âlimidir. Bâküllânî kendisinden hadis dersi almıştır⁵⁸.
 6. Ebu Abdullah Muhammed b. Hafif eş-Şîrâzî (ö. 371/982). Kitap ve Sünnet'e bağlı, şer'î ilimleri iyi bilen meşhur bir tasavvuf şeyhi ve Şâfiî mezhebi fakihidir. Keramet, Ledün ilmi ve irfan sahibidir⁵⁹. Yüksek sesle açıktan tasavvuftan bahsedenleri tasvip etmez, onların tasavvufu ucuz ele geçirdiklerini ve ucuza sattıklarını söyler. Tasavvufla ilgili bir şeyler yazan bazılarını suffilerin sözlerine aldanmamalarını tavsiye eder ve şöyle derdi: "Ben, hokkamı elbisemin cebine, kâğıdı donumun ağına saklar, gizlice ilim ehlinin yanına giderdim. Beni tanıdıklarında benimle tartışırlar ve "sen iflâh etmezsin" derler, sonra da bana muhtaç olurlardı"⁶⁰. Bâküllânî'nin usul hocasıdır⁶¹.
 7. Ebu'l-Hasen Muhammed b. Omar b. Muhammed b. Humeyd el-Bezzâz (ö. 374/985). Daha çok İbn Bühte olarak tanınır. Şîliğe temâyülü olduğu da söylenir. Bâküllânî'nin hadis hocasıdır⁶².
 8. Ebu Ahmed el-Huseyn b. Ali en-Nisâbü'rî (288/901-375/985). Huseynekk mevcuttur. Bağdad'ın muhtelif alanlarında mevcut olan bu topraklar, kafia adıyla anılmış ve âdetâ bu ad bu yerler için bir alem olmuştur. Kafî de , Bağdad'ın batı tarafında yer alan Kafîatü'r-Rakîk denen yere nisbet edilmiştir. (bakz. Sem'ânî, age., IV, 528; Yâkutu'l-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, Dâru Sâdır, Beyrut, IV, 376-377; Vehbe Zuhaylî, İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi, Çev.: Heyet, Risâle Basım-Yayın Ltd., Dağıtım: Zaman Gazetesi Feza Yayıncılık, İstanbul, 1994, III, 320).
 52. Bağdâdî, age., IV, 73-74; Sem'ânî, age., IV, 528.
 53. Ebherî Ebher'e nisbet edilmiştir. İki yerde Ebher vardır. Bunlardan biri İran'da Kazvin, Zencan ve Hemedan arasında dağlık meşhur bir şehirdir. Zencan'la arasında onbeş; Kazvin'le arasında ise oniki fersah mesafe vardır. Diğeri yine İran'da Isbahan tarafındadır. Bâküllânî'nin hocası Ebu Bekir el-Ebherî, birinci Ebher'dendir. (Bakz. Yâktu'l-Hamevî, age., I, 82-83).
 54. İbnü'n-Nedim, el-Fihrist, Dâru'l-Mârife, Beyrut-Lübnan, s. 283; Bağdâdî, age., V, 463. Hamevî, age., IV, 83;
 55. Bağdâdî, age., V, 462-463.
 56. İbn Ferhun, ed-Dîbâcû'l-Müzheb fi Mârifeti Ulemâi'l-Mezheb, II, 206; İbnü'l-İmâd, age., III, 85.
 57. İbn Ferhun ed-Dîbâcû'l-Müzheb'de "İbn Mâşâ" olarak zikreder. Bakz. age., II, 228.
 58. Bağdâdî, age., IX, 408-409; İbn Kesir, age., XI, 316.
 59. Sem'ânî, age., III, 492; İbn Asâkir, age., s. 190; İbnü'l-İmâd, age., III, 76-77.
 60. İbn Asâkir, age., s. 190-191;
 61. İbnü'l-İmâd, age., III, 76.
 62. Bağdâdî, age., III, 34-35.

lâkabıyla bilinir. Bâkîllânî'nin hadis hocası olan Huseynek, sika ve hüccettir. İbâdet ve Kur'an tilâvetine çok düşkündü. Hazarda ve seferde Gece namazını hiç bırakmaz, her gece yedi cüz Kur'an okurdu. Bol sadaka verir, akraba ve dost ziyaretini sıkça yapardı⁶³.

9. Ebu'l-Huseyn b. Sem'un Muhammed b. Ahmed b. İsmâil el-Bağdâdî (300/913-387/997). Hal, kerâmet ve mânevî makamlar sahibi, hikmetle konuşan bir tasavvuf âlimidir⁶⁴. İbn Halikkan, İsmâil b. Abbâd'dan onun şu hikmetli sözünü nakleder: "Etle konuşturan, yağla gördüren ve kemikle işittiren Allah'ı tesbih ederim". Bununla dili, gözü ve kulağı kasdetmektedir⁶⁵.
10. Ebu'l-Hasen Ali b. Omar b. Ahmed b. Mehdi ed-Dârakutnî (ö. 385/995). Meşhur hadis âlimidir. Kıraet, fıkıh, edebiyat ve daha birçok ilimlerde söz sahibi olan Darakutnî, Bâkîllânî'nin hadis hocasıdır⁶⁶.
11. Ebu Ahmed el-Hasen b. Abdullah b. Said el-Askerî (293/906-382/992). Edebiyat ve tarihte imamdır. Birçok değerli eserlerin sahibidir. Bâkîllânî'nin edebiyat ve eleştiri hocasıdır⁶⁷.
12. Ebu Muhammed Abdullah b. Ebu Zeyd el-Kayravânî (ö. 386/996). Mâlikî mezhebinin önde gelen imamlarından. İlim, iffet ve takva sahibidir. Bâkîllânî'nin fıkıh hocasıdır⁶⁸.

E. Talebeleri:

İbn Asâkir'in kaydettiğine göre Bâkîllânî'nin sayılmayacak kadar talebesi vardı. Bunlar çeşitli ülkelere dağılmışlar; çoğu Irak, Horasan ve Mağrib taraflarına giderek buralarda ilmî faaliyetlerini sürdürmüşlerdir⁶⁹. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Kâdî Ebu Muhammed Abdülvahhab b. Ali b. Nasr el-Bağdâdî (362/973-422/1031). Fakih, şâir, derin kavrayış ve düşünceye sahip bir Mâlikî âlimidir. Hayatının sonuna doğru Mısır'a gitmiş ve burada vefat etmiştir⁷⁰.
2. Ebu Zer Abd b. Ahmed el-Herevî (355/966 veya 356/967-434/1043). İlim tahsili için çok yolculuk yapan Herevî, amelde Mâlikî, itikatta Eş'arîdir. Hadiste güvenilir, faziletli ve dinine bağlı bir İslâm âlimidir. Daha sonra Mekke'ye yerleşen Herevî, burada vefat etmiştir⁷¹.
3. Ebu'l-Hasen Ali b. İsa b. Süleyman el-Fârisî (377/987-413/1022). Sükkerî lâkabıyla ve şâirliğiyle bilinir. Şiirleri daha çok Sahabeyi övme ve Râfizîleri yermeye ilgilidir. Kur'an hafızı olup kıraet ilmini iyi bilir. Bâkîllânî'den kelâm

63. Bağdâdî, age., VIII, 74-75; İbn Kesir, age., XI, 324; İbnü'l-İmâd, age., III, 84.

64. Bağdâdî, age., I, 274; İbn Asâkir, age., s. 200 vd.

65. İbn Halikkan, age., IV, 304.

66. Bağdâdî, age., XII, 34 vd.; İbn Kesir, age., XI, 338.

67. Sem'ânî, age., IV, 193; İbn Kesir, age., XI, 332.

68. İbn Ferhun, age., I, 427 vd.

69. İbn Asâkir, age., s. 120 vd.

70. Bağdâdî, age., XI, 31; İbn Asâkir, age., s. 249-250.

71. Bağdâdî, age., XI, 141; İbn Asâkir, age., s. 255.

- dersleri almıştır⁷².
4. Ebu Abdurrahman Muhammed b. el-Huseyn es-Sülemî (330/942-412/1021). Büyük mutasavvıf şeyhi ve tarihçisi olan Sülemî, Tasavvuf alanında eşsiz eserler yazmıştır. İlim tahsili için Irak ve Hicaz'a yolculuk yapmıştır. Bu nedenle hocaları sayılamayacak kadar çoktur⁷³.
 5. Kâdî Ebu Ca'fer Muhammed b. Ahmed es-Simnânî (361/972-444/1052). Fakih, kelâmcı, hadiste güvenilir, üstün meziyetlere sahip, güzel konuşan ve cömert bir âlimdir. Furûda Hanefî, itikatta Eş'arîdir. Musul kadısı iken vefat etmiştir⁷⁴.
 6. Ali b. Muhammed b. el-Hasen el-Harbî (356/967-437/1046). Mâlîki mezhebindedir. Sesi güzel olduğu için güzel Kur'an okurdu⁷⁵.
 7. Kâdî Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Isbahânî (ö. 446/1054). İbnü'l-Lebbân lâkabıyla tanınır. Bâkîllânî'den usûl dersi alan İbnü'l-Lebân, Şâfiî fakihî, muhaddis ve kıraet ilmine vâkıftır. Beş yaşında Kur'an'ı ezberlemiş, zühd ve takvâ sahibi bir âlimdir⁷⁶.
 8. Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebi Nasr (337/948-420/1029). Yöresinin başkanıdır. "İffetli Şeyh" lâkabıyla bilinir. Zühd, takvâ, ibâdet ve idarecilikte eşi az bulunan Şeyh, isnad ve itkanda birçok âlimden daha ileri seviyededir. Vefat ettiğinde cenazesine yöredeki bütün halkın yanı sıra Yahudi ve Hıristiyanlar da katılmıştır⁷⁷.
 9. Ebu'l-Kâsım Ubeydullah b. Ahmed b. Osman es-Sayrafî (355/966-435/1044). Birçok eserin sahibi olan Sayrafî, daha çok hadise ağırlık vermiştir⁷⁸.
 10. Ebu'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Fâris b. Sehl b. Ebi'l-fevâris (338/949-412/1021). Hâfızası güçlü, güvenilir, ilim, irfan ve takva sahibi bir hadis âlimidir⁷⁹.
 11. Ebu Ali el-Hasen b. Şâzân el-Bezzâz (339/951-426/1035). Bağdad'ın güvenilir, ehliyetli meşhur hadis âlimidir. Amelde Hanefî, İtikatta Eş'arîdir⁸⁰.
 12. Samsâmü'd-Devle Ebu Kalicar b. Merzubân (353/964-388/989). Büveyh Oğullarından Adudu'd-Devle'nin oğludur. Babasının ölümü (372/983) üzerine saltanatı eline almış, ancak amcasının oğlu Ebu Nasr b. Bahtiyar'ın karşı çıkmasıyla adamları tarafından öldürülmüştür. Öldürüldüğünde henüz otuzbeş yaşında idi⁸¹.

72. İbn Asâkir, *age.*, s. 248; İbn Kesir, *age.*, XII, 16.

73. Bağdâdî, *age.*, XII, 100-101; Sem'ânî, *age.*, III, 279-280.

74. Bağdâdî, *age.*, I, 355; Sem'ânî, *age.*, III, 306; İbn Asâkir, *age.*, s. 259.

75. Bağdâdî, *age.*, XII, 100-101.

76. İbn Asâkir, *age.*, s. 261; İbnü'l-İmâd, *age.*, III, 274.

77. İbnü'l-İmâd, *age.*, III, 215-216.

78. İbnü'l-İmâd, *age.*, III, 255.

79. Bağdâdî, *age.*, I, 352-353; İbnü'l-İmâd, *age.*, III, 196.

80. İbn Asâkir, *age.*, s. 245-246; İbnü'l-İmâd, *age.*, III, 228; İbn Tağrî Berdî, *age.*, IV, 282.

81. İbnü'l-Esir, *age.*, IX, 142-143; İbn Kesir, *age.*, XI, 347.

F. Adududdevle ile Münasebetleri:

Büveyhî hükümdarlarından Adududdevle, ilim ve âlimleri çok severdi. ilmî münazaraların yapılması için evinde özel bir yer tahsis etmiş olup kendisi de bu münazaralara katılırdı⁸². Adududdevle'nin kendisi şîf, meclisinde bulunan âlimler ise Mu'tezilî idi. Ehl-i Sünnet âlimlerinin yokluğu dikkatini çekmiş ve onlardan da ilmiyle meşhur âlimlerden bazılarının mecliste bulunmasını talep etmişti. Neticede Ebu'l-Hasen el-Bâhilî ile Bâkîllânî'nin gelmeleri istenmiş ancak Bâhilî'nin bu dâvete icabet etmemesiyle Bâkîllânî tek başına gitmek durumunda kalmıştır⁸³.

Bâkîllânî, hükümdarın meclisine geldiğinde Mu'tezilenin önde gelen âlimleri orada hazır bulunuyorlardı. Kendisine tevcih edilen kelâmî ve fikhî bütün sorulara mukni cevaplar veriyor, üstün münâzara gücünü ortaya koyuyordu. Bu durum hükümdarın dikkatini çekti ve Ehl-i Sünnet mezhebini öğretmesi için oğlu Samsâuddevle'yi Bâkîllânî'ye teslim etti. O da bu görevi ifa ile birlikte Samsâuddevle için bir de "Kitâbü't-Temhid" adlı eseri yazdı⁸⁴.

Bâkîllânî'nin Adududdevle ile ilk münasebeti böyle başlamış ve bu ilişki hükümdarın vefatına kadar devam etmiştir⁸⁵.

G. Resmî Görevleri:

Büveyhî hükümdarı Adududdevle ile sıkı bir münasebeti olan Bâkîllânî'nin iki resmî görev aldığı görülmektedir:

1. Bizans'a elçi olarak Gönderilmesi:

Adududdevle, Bizanslılarla esir değişimi yapacak ve daha başka şeyler görüşecek olan bir heyetin başkanı olarak Bâkîllânî'nin eline bir mektup vererek bugünkü İstanbul'da bulunan Bizans Kralı II. Basilius'a elçi olarak gönderdi. Bâkîllânî'nin şehre geldiği ve ilmî kişiliği krala bildirildi. Bunun üzerine kral, raiyetinin yaptığı gibi Bâkîllânî'nin de, önünde eğilmesini temin maksadıyla ancak bir kişinin eğilerek geçmesi mümkün olan kapının arkasına kendi tahtını koydurdu. Pratik zekâsıyla durumu kavrayan Bâkîllânî, arkasını dönerek içeri girdi ve kralın bu tuzağını boşa çıkarmış oldu. Daha sonra hem kralla hem de papazlarla dinî konularda başarılı münazara yaparak takdir topladı ve kral tarafından kendisine hediyeler verilerek esirlerle birlikte hükümdara gönderildi⁸⁶.

2. Kadılığı:

Bâkîllânî kelâmcılar arasında "Kadı" ünvanıyla bilinmektedir. Ancak kitaplarda onun bu görevi ne zaman yaptığı veya kimin tarafından görevlendirildiği hususunda detaylı bilgi yoktur. Bununla birlikte Bağdâdî, Ebu Hâmid el-Ustuvânî'nin Kâdı Ebu Bekir el-Bâkîllânî tarafından kadılığa getirildiğini zikretmektedir⁸⁷, bu da Bâkîllânî'nin Kâdı'l-Kudât yani "başkadı" olduğu

82. İbnü'l-esir, age., IX, 21; İbn Halikkan, age., IV, 51; İbnü'l-İbrî, age., s. 172.

83. Sakr, Ahmed, age., 20-21.

84. Sakr, Ahmed, age., 21 vd.

85. Sakr, Ahmed, age., 24.

86. Bağdâdî, age., V, 379-380, İbn Âsâkir, age., s. 218; İbn Kesir, age., XI, 374; Sakr, Ahmed, age., s. 25; Gölcük, Şerafeddin, age., s. 22 vd.

sonucunu verir⁸⁸.

H. Fıkıhta ve İtikadda Mezhebi:

1. Fıkıhta Mezhebi:

Bâkîllânî'nin hayatından bahseden kaynakların çoğu, onun fıkıhta Mâlikî olduğunu söylerken⁸⁹, Şâfiî olduğunu ileri sürerler de vardır⁹⁰. Hatta Hanbelî olduğu bile zikredilmektedir⁹¹.

Bâkîllânî'nin fıkıhta Mâlikî olduğu ağır basmaktadır. Bunun en bâriz delili, çoğu kaynakların onun Mâlikî olduğunu söylemesi ve kendisinden ders alanların Mâlikî olmalarıdır⁹².

Şâfiî olduğu hususundaki görüş, bazan kendisine "Eş'arî" denmesinden kaynaklanmaktadır ki, Şâfiî olan Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ile karıştırılmaktadır⁹³.

Bazı fetvâlarının sonunda "Hanbelî" kelimesini yazdığı için kendisine Hanbelî de denmiştir. Bu onun fıkıhta Hanbelî olduğunu değil, bazı haberî sıfatların yorumunda ve "Kur'anın mahlûkiyeti meselesi" gibi bazı konularda Ahmed b. Hanbel gibi düşündüğünü ifade sadedinde böyle yazdığını gösterir⁹⁴.

2. İtikadda Mezhebi:

Bâkîllânî'nin itikadda Eş'arî olduğu hususunda her hangi bir ihtilâf söz konusu değildir. Onun biyografisini ele alan kaynaklarda isim, künye, nisbe ve lâkabının yanı sıra "Eş'arî" olduğu da zikredilir ki, bu onun itikadda mezhebini ifade eder⁹⁵. Bunun en açık örneği, Bağdâdî, İbn Halikkan ve İbn Âsâkir'in, Bâkîllânî'nin tam ismini zikrettikten sonra "Eş'arî mezhebi üzere kelâmcı" ifadesini kullanmalarıdır⁹⁶. İbn Kesir de ondan basederken "Eş'arî mezhebi üzere kelâmcıların başı" der⁹⁷.

87. Bağdâdî, *age.*, IV, 378.

88. Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük, "Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri" adlı eserinin 29. sayfasında "İbn Âsâkir Tebyin'de Bâkîllânî'nin kadılığı Ukberâ'da Ebu Hâmid el-Ustuvâî'den aldığı kaydediyor" der. Halbuki, Tebyin (s. 247)'e dikkatli bir şekilde bakılacak olursa Ustuvânî'nin Bâkîllânî tarafından o makama getirildiği anlaşılır. Zannımca Arapçaya vâkıf ve araştırmala- rında hassas olan hocamızın bu husus dikkatlerinden kaçmış olabilir. Kaldı ki, hocamızdan önce M. Allard da farkına varmadan Bâkîllânî'nin Ukberâ'da kadılığa tayin edildiğini kaydetmiş- tir. Bu nedenle Ahmed Bedevî de, M. Allard'ın bu konudaki sehvinin tashih etme ihtiyacı hissetmiştir. (Bkz. *Mezâhibü'l-İslâmiyyin*, I, 572).

89. İbnü'l-Esir, *age.*, IX, 242; İbn Ferhun, *age.*, II, 228; İbnü'l-İmâd, *age.*, III, 169; İbn Tağrî Berdî, *age.*, IV, 234.

90. Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, Kahire, 1324/1909, II, 255.

91. İbn Kesir, *age.*, XI, 374.

92. Mahlûf Abdurrauf, *age.*, s. 78.

93. *age.*, a.y.

94. *age.*, s. 78-79; Gölcük, Şerafeddin, *T.D.V.İ.A.*, IV, 531.

95. Bağdâdî, *age.*, V, 379; İbn Âsâkir, *age.*, s. 217; İbnü'l-Esir, *age.*, IX, 242;

96. Bağdâdî, *age.*, a.y.; İbn Âsâkir, *age.*, a.y.; İbn Halikkan, *age.*, IV, 269;

97. İbn Kesir, *age.*, XI, 373.

I. Kelâm İlmindeki Yeri ve Metodu:

İtikadda Eş'arî olan Bâkîllânî, sadece bu mezhebe intisabıyla değil, mezhebin yayılmasında ve müdafaasında öncülük yapanların başında gelmesiyle de tanınır⁹⁸. O, genelde Ebu'l-Hasen El-Eş'arî'nin görüşlerini benimsemek ve temellendirmekle birlikte ondan farklı düşündüğü konular da olmuştur⁹⁹. Eş'arî mezhebinin belli bir sisteme oturmasında etkin rolü olan Bâkîllânî, kelâm ilmine, kendinden önceki kelâmcılarda görmediğimiz bazı prensipler koymuş ve akfî bahisler ilâve etmiştir¹⁰⁰. Bu prensiplerden birisi, in'ikâs-ı edille yani delilin butlanından medfûlün butlanının lâzım gelmesidir¹⁰¹.

Bâkîllânî'nin Felsefe ve mantığı bildiği halde onlara itibar etmediği ve özellikle Aristo mantığını kullanmadığı görülür. Kendisinden sonra gelen Gazâlî, gerek mantığı dışlaması gerekse in'ikâs-ı edilleye kelâm ilminin prensipleri arasında yer vermesi nedeniyle Bâkîllânî'yi eleştirir. Ancak Gazâlî'ye kadar kelâmcıların bu mantukî prensibi kullandıkları da bir gerçektir¹⁰².

Bâkîllânî, muarızlarına karşı vermiş olduğu cevaplarda ve onların bâtul görüşlerini çürütme sadedinde akfî delilleri kullanırken naklî delilleri de ihmal etmemiştir¹⁰³. Cedel metodunda Mü'tezileden istifade eden ve bu metodu iyi kullanan Bâkîllânî¹⁰⁴, haberî sıfatlarda selefin yolundan gitmiştir¹⁰⁵.

Kısaca şunu diyebiliriz: Bâkîllânî, naklin ışığı altında aklını iyi kullanan, cedel metodunda çok başarılı olan ve Eş'arî olmasına rağmen çeşitli kelâm ekollerinin mâkul görüşlerini alırken mâkul olmayanları da reddetmekten çekinmeyen gerçek Ehl-i Sünnet kelâmcısıdır.

İ. Eserleri:

Ehl-i Sünnet âlimlerinin önde gelenlerinden olan Bâkîllânî, çeşitli ilimlerde ihtisas sahibidir. Bu nedenle onun muhtelif branşlarda eserler verdiği bir gerçektir. Ancak eserlerinin bir kısmı kaybolduğu için tamamı bize kadar ulaşmamıştır. Ulaşanların bir kısmı basılmış, bir kısmı ise henüz yazma olarak bazı kütüphanelerde mevcuttur. Biz bunların sadece isimlerini zikretmekle yetineceğiz¹⁰⁶.

Bâkîllânî'nin mevcut eserleri:

98. Topaloğlu, Bekir, **Kelâm İlmi: Giriş**, Damla Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul, 1996, s. 26.

99. Gölcük, Şerafeddin, **T.D.V.İ.A.**, IV, 532.

100. Topaloğlu, Bekir, **age.**, a.y.; Gölcük, Şerafeddin, **age.**, a.y.

101. Topaloğlu, Bekir, **age.**, a.y.

102. Gölcük, Şerafeddin, **age.**, s. 36-37

103. Gölcük, Şerafeddin, **age.**, s. 37-38.

104. Gölcük, Şerafeddin, **age.**, s. 38.

105. Gölcük, Şerafeddin, **T.D.V.İ.A.**, IV, 533.

106. Bâkîllânî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Gölcük, Şerafeddin, **Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri**, s. 41-46; Sakr, Ahmed, **İ'câzü'l-Kur'an Mukaddimesi**, s. 37-49; Mahlûf Abdurrauf, **el-Bâkîllânî ve Kitâbuhu İ'câzü'l-Kur'an**, s. 112-122; M. R. Abdullah, **el-Bâkîllânî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye**, s. 197-214.

1. Kitâbü't-Temhid (basıldı).
2. Kitâbü'l-İnsaf (basıldı).
3. İ'câzü'l-Kur'an (basıldı).
4. el-İntisar linakli'l-Kur'an (yazma).
5. Kitâbü'l-Beyan ani'l-Fark beyne'l-Mu'cizât ve'l-Kerâmât (basıldı).
6. Hidâyetü'l-Müstersidin (yazma).
7. Menâkıbü'l-Eimme (yazma).

Bâkılânî'nin kayıp eserleri:

1. Kitâbü İkfâri'l-Müteevinin.
2. Kitâbü'l-İbâne an İbtâli Ehli'l-Küfri ve'd-Dalâle.
3. Kitâbü'l-istîşâd.
4. Kitâbü'l-Usûli'l-Kebir fi'l-Fıkh.
5. et-Ta'dil ve't-Tecvir.
6. Şerhu'l-Lüma'.
7. Kitâbü Keşfi'l-Esrâr.
8. Kitâbü'l-Mukaddimât fi Usûli'd-Diyânât.
9. Kitâbü Nakdı'n-Nakd.
10. Kitâbü'l-İcâz.
11. Kitâbü Dekaikı'l-Kelâm ve'r-Raddu alâ Men Hâlefe'l-Hakka mine'l-Evâil ve Müntehuli'l-İslâm.
12. Kitâbü Risâlti'l-Hurra.
13. Kitâbü Cevâbi Ehli Filistîn.
14. Kitâbü Fadli'l-Cihâd.
15. Kitâbü'r-Reddi ale'l-Mütenâsihn.
16. Kitâb fi enne'l-Ma'düma Leyse bişey'.
17. el-İsbahâniyyât.
18. el-Bağdâdiyyât.
19. el-Cürcâniyyât.
20. en-Nisâbüriyyât.
21. Kitâbü'l-Hudûd fi'r-Radi alâ Ebî Tâhir.
22. Kitâbü'l-Mesâili'l-Kostantîniyye.
23. Kitâbü'd-Dimâ' elletî Ceret beyne's-Sahâbe.
24. Kitâbü'l-Kesb.
25. Kitâbü'r-Red ale'r-Râfida ve'l-Mu'tezile.
26. Kitâbü'l-İman.
27. Kitâbü'l-Beyan an Ferâidi'd-Din ve Şerâi'l-Ahkâm.
28. Muhtasaru't-Takrib ve'l-İrşâdi's-Sağir.
29. Kitâbü't-Tabsıra.
30. Kitâbü İmâmeti Benî Abbâs.
31. Kitâbü Risâleti'l-Emir.
32. Kitâbü Tassarrufi'l-İbâd ve'l-Fark beyne'l-Halkı ve'l-İktisâb.
33. Kitâbü'r-Raddi ale'l-Mu'tezile.

34. Kitâbü'l-Mukni' fi Usûli'd-Din.
35. Kitâbü'l-Ahkâm ve'l-İlel.
36. Kitâbü Emâli İcmâi Ehli'l-Medine.
37. Kitâbü Şerhı Edebi'l-Cedel.
38. Kitâbü'l-Mesâil ve'l-Mücâlesâti'l-Mensûra.
39. Kitâbü'l-İmâmeti'l-Kebire.
40. Kitâbü'l-İmâmeti's-Sağıra.
41. Kitâbü'l-Usûli's-Sağır.
42. Kitâbü Nusreti'l-Abbâs ve İmâmeti benîhi.
43. Mesâil Seele anhâ İbn Abdi'l-Mü'min.
44. Kitâbü'l-Kerâmât.
45. Nakdu'l-Fünûn li'l-Câhız.

J. Vefatı:

Bâkılânî, 403/1013'te Bağdad'da vefat etmiş ve namazını oğlu Hasan kaldırmıştır. Önce Tâbık nehri yakınındaki Derbü'l-Mahbus'taki evine defnedilen Bâkılânî, daha sonra oradan çıkarılıp Bâbu Harb'e nakledilmiştir¹⁰⁷.

II. BÂKILLÂNÎ'NİN BAZI KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

A. Bilgi:

Bâkılânî bilgiyi "Bir nesneyi olduğu gibi tanımaktır" diye tanımlar¹⁰⁸. Ona göre bilgi (ilim), kadim ve hâdis (veya muhdes) olmak üzere ikiye ayrılır. Kadim bilgi Allah'ın bilgisidir. Bu bilgi zâtının sıfatı olup¹⁰⁹ zarurî ve istidlâlî bilgi değildir. Hâdis bilgi, melekler, cinler, insanlar ve hayvanlar gibi yaratıkların bilgisidir. Bu da zarurî ve nazarî- istidlâlî bilgi olmak üzere ikiye ayrılır¹¹⁰.

Zarurî bilgi, yaratıkların reddetmeleri ve mâlûmu (bilginin konusu veya obje) hakkında şüphe etmeleri imkânsız olan bilgidir. Beş duyuyla elde edilen bilgilerin yanı sıra, insanın kendisini ve lezzet, acı, keder, sevinç, güç, âcizlik; sıhhat, hastalık vb. kendisinde meydana gelen ve içinde dercedilen şeyleri bilmesi gibi¹¹¹. Buna vicdânî, derûnî veya iç duyuyla bilinen bilgi de denir¹¹².

Nazarî bilgi ise, elde edilmesinde düşünmeye ve tefekküre ihtiyaç duyulan bilgidir. İkinin bir'den çok olduğunu, iki zıddın bir arada bulunamayacağını...bilmek gibi¹¹³.

107. Bağdâdî, *age.*, V, 382; İbn Halikkan, *age.*, IV, 269-270.

108. Bâkılânî, *Temhidü'l-Evâil ve Telhisu'd-Delâil*, Tahk.: Ahmed Haydar, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 3. Baskı, Beyrut-Lübnan, 1414/1993, s. 25; *el-insâf*, Tahk.: Ahmed Haydar, Âlemü'l-Kütüb, 1. Baskı, Beyrut, 1407/1986, s. 22.

109. Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 22.

110. Bâkılânî, *Et-Temhid*, s. 26; *el-İnsâf*, 22-23.

111. Bâkılânî, *et-Temhid*, s. 23-24.

112. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Özcan, Hanifi, *Mâtürîdîde Bilgi Problemi*, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, 1993, s. 86-89; Keskin, Halife, *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997, s. 119-125.

113. Bâkılânî, *age.*, a.y.

Mâlûmat yani bilginin mütaallâkı denilen bilinenler ma'dum (yok) ve mevcut olmak üzere ikiye ayrılır. Mevcud da ya kadim ya da muhdestir. Kadim mevcut Allah ve sıfatları; muhdes ise, yok iken sonradan var olandır¹¹⁴.

Muhdes; cisim, cevher (atom) ve araz olmak üzere üç kısma ayrılır. Cisim bileşik, cevher tek, araz ise cisimler ve arazlarla var olandır¹¹⁵.

B. Âlem:

Bâkılânîye göre süflî (aşağı) ve ulvî (yüce) olmak üzere ikiye ayrılan âlem, yaratılan (muhdes) cevher ve arazlardan oluşur. Arazlar, cevherlere ve cisimlere bağlı olan ve devamlı olmayan şeylerdir. Cismin sükûndan sonra hareket etmesi ve hareketten sonra sükûnu, arazların varlığına delildir. Bir cisimde aynı anda hem hareketin hem de sükûnun olmayışı ise, arazların hâdis ve devamsız olduklarına delâlet eder. Renk, tat, hayat, ölüm, ilim, cehâlet, kudret, âcizlik...gibi hususlar da arazlar sınıfına girer¹¹⁶.

Hudûsunu isbat ettiğimiz arazlar olmaksızın cisimlerin varlığı sözkonusu değildir. Dolayısıyla bunların ezeli olmaları düşünülemez. Bu da topyekün âlemin muhdes olduğu neticesini verir¹¹⁷.

Âlemin hudûsuyla ilgili başka bir delil de, onun bir halden bir hale değişmesi ve bir sıfattan bir sığfata intikal etmesidir. Bâkılânî bu delilin doğruluğunu isbat sadedinde hem Kur'an'dan hem de hadisten örnekler vermiştir¹¹⁸.

C. Allah'ın Varlığı ve Sıfatları:

İslâm âlimleri, Allah'ın zâtının hakikatını ve mâhiyetini araştırmayla meşgul olmamışlar, beşerin buna ulaşmasının imkânsız olduğunu itiraf etmişlerdir¹¹⁹. Bâkılânî de aynı yolu izlemiş, Allah'ın zâtının hakikatından değil, O'nun varlığı, birliği ve sıfatları gibi hususlardan bahsetmiştir¹²⁰. Şimdi bunlara birer birer temas etmeye çalışalım.

1. Allah'ın Varlığı:

Bâkılânî, Allah'ın varlığıyla ilgili bazı deliller ileri sürmüştür. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a. Belli bir şekilde sahip ve muhdes olan bu âlemin bir şekilde verene ve muhdise ihtiyacı vardır ki, o, Allah'tır.

b. Aynı veya benzer cinsten olmalarına rağmen varlıklardan bir kısmı önce, bir kısmı ise sonra yaratılmaktadır. Varlıkların önce veya sonra yaratılması

114. Bâkılânî, *age.*, s. 34-37.

115. Bâkılânî, *age.*, s. 37.

116. Bâkılânî, *age.*, s. 38-41; *el-İnsâf*, s. 27-28.

117. Bâkılânî, *et-Temhid*, s. 41-42; *el-İnsâf*, s. 28.

118. Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 43-43.

119. İci, *el-Mevâkıf*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, s. 310-311; M. Ramazan Abdullah, *age.*, s. 396-397, 403.

120. Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 29.

kendiliğinden olmadığına göre elbette bunun bir fâili olmalıdır ve bu fâil vardır. Meşietle bu işi yapmaktadır.

c. Âlemde görülen cisimlerin buldukları şekilden farklı olmaları, mevcut yapıdan farklı bir yapıya sahip olmaları mümkün iken muayyen ve özel bir şekil ve yapıda oldukları görülmektedir. Bu, varlıkların bizzat kendi seçenekleriyle değil, onları bir araya getirip sentez yapan ve böyle olmalarını dileyen irade ve kasıt sahibi biri tarafından yapıldığına delâlet eder¹²¹.

2. Allah'ın Sıfatları:

Bâkullânî, önce tenzihî sıfatları ele alır, Allah'ın yaratıklara benzemediğini, kadim, bir, ezeli ve ebedî olduğunu ifade eder ve bunları Kur'an âyetleriyle delillendirir¹²².

Bâkullânî, Sübûtî sıfatları zât ve fiil sıfatları olmak üzere ikiye ayırır¹²³. Ona göre zât sıfatları, Allah'ın ezelde ve hâlen kendileriyle muttasıf olduğu sıfatlardır. Hayat, ilim, kudret, sem', basar, kelâm, irade, beka, vech... gibi¹²⁴. Fiil sıfatları ise, Allah'ın fiillerine delâlet eden ve Allah'ın, kendisinden önce var olduğu sıfatlardır. Halk, rızık, ihsan, in'âm, ihyâ, imâte... gibi¹²⁵. Ancak eş'arîlere göre zât sıfatları kadim; fiil sıfatları ise hâdistir¹²⁶. Mâtürîdîler ise her iki kısımda yer alan sıfatların kadim olduğu görüşündedirler¹²⁷.

Bâkullânî, bekayı müstakil bir sıfat olarak telâkki etmiyerek bu konuda Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'den farklı düşünmektedir. Meselâ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ve tâbileri "beka" sıfatının vücuda zâid vücûdî bir sıfat olduğunu kabul ederlerken¹²⁸ Bâkullânî bekânın zâta zâid mevcut bir sıfat olmadığını benimser¹²⁹. Cüveynî¹³⁰, Râzî¹³¹, Âmidî¹³² ve daha başkaları da aynı görüştedir. Bunlar bekânın zâta zâid bir

121. Bâkullânî, *et-Temhid*, s. 43-44; *el-İnsâf*, s. 29, 44-46.

122. Bâkullânî, *el-insâf*, s. 46-50; *et-Temhid*, s. 44-45.

123. Bâkullânî, *et-Temhid*, s. 246, 298, 263.

124. Bâkullânî, *age.*, s. 298-299; *el-İnsâf*, s. 38, 58-59.

125. Bâkullânî, *et-Temhid*, s. 299.

126. Bâkullânî, *et-Temhid*, s. 246.

127. Kârî, Ali, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2. Baskı, İstanbul-Türkiye, 1375/1955, s. 15.

128. Bağdâdî, Abdülkâhir, *Usûlü'd-Din*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut-Lübnan, 1401/1981, s. 90; el-Mütevellî, Ebu Said Abdurrahman en-Nisâbüri, *el-Gunye fi Usûli'd-Din*, Tahk.: Ahmed Haydar, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Baskı, Beyrut-Lübnan, 1406/1987, s. 89-90; Şehrîstânî, *Nihâyetü'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*, Mektebetü'l-Mütenebbi, Kahire, s. 181; Taftâzhanî, *Şerhu'l-Makâsıd*, Tahk.: Abdurrahman Umeyra, Âlemü'l-Kütüb, 1. Baskı, Beyrut, 1409/1989, IV, 164.

129. Bâkullânî, *et-Temhid*, s. 299; Gazâlî, *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zendeka*, Tahk.: Süleyman Dünya, Dâru lhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1. Baskı, 1381/1961, s. 131-132.

130. *el-İrşâd*, Neşr.: Mektebetü'l-Hancı, Matbaatü's-Saâde, Tahk.: Muhammed Yusuf Musa-Ali Abdülmün'im Abdülhamid, Mısır, 1369/1950, s. 78;

131. *el-Muhassal*, Takd. ve Tahk.: Hüseyin Atay, Mektebetü Dâri't-Türâs, 1. Baskı,

şey olmayıp ikinci zamanda vücûdun kendisi olduğunu iddiâ ederler¹³³.

Daha önce haberî sıfatların yorumunda Bâkîllânî'nin selefe uyduğunu belirtmiştik. Ancak onun bir kısım haberî sıfatları te'vil ettiğini görüyoruz. Gadab, vech, yed, istivâ, rahmet, adâvet, hubb, buğz... gibi sıfatlar Bâkîllânî'nin te'vil ettiği sıfatlardır¹³⁴.

D. Rü'yetullah:

Âhirette mü'minlerin cennette Allah Taâlâ'nın cemâlini müşâhede edeceklerini ifade eden "rü'yetullah" meselesi, Ehl-i Sünnet âlimlerinin üzerinde ittifak ettikleri bir husustur. Sünnî ve Eş'arî âlimlerinin önde gelenlerinden biri olan Bâkîllânî'nin bu konuda farklı görüşe sahip olması düşünülemez. Bâkîllânî bu konuda hem akîl hem de naklî deliller ileri sürmüştür.

1. Akîlî Deliller:

Bu delillerden ilki, vücud delilidir. Yani Allah vardır. Var olanın görülmesi mümkündür¹³⁵.

Bâkîllânî, İkinci akîlî delil olarak Musa (A.S.)'nın "Rabbim! Bana kendini göster; seni göreyim!"¹³⁶ isteğinde bulunmasını zikreder. Şayet Mu'tezilenin dediği gibi rü'yet imkânsız olsaydı, bu, şâmi yüce bir peygamberin Allah'tan imkânsız talep etmesi anlamına gelirdi. Allah elçisi bir zâttan böyle bir şeyin sudûru düşünülemez¹³⁷. Halbuki Musa (A.S.), rü'yetin mümkün olacağına inandığı için böyle bir talepte bulunmuştur¹³⁸.

Allah'ın, rü'yeti "dağın yerinde durması" gibi mümkün olan bir hususa bağlı kılması, rü'yetin câiz olduğunun başka bir delilidir¹³⁹.

Diğer bir delil de Allah'ın bütün görülecekleri görüyor olmasıdır. Çünkü her gören görülür¹⁴⁰.

Yukarıda zikredilen deliller, mutlak anlamda rü'yetin mümkün oluşuyla ilgili delillerdi. Âhirette mü'minlerin Allah'ı görecekleri meselesine gelince, bununla ilgili olarak Bâkîllânî Kur'an ve Sünnet'ten naklî deliller serdetmiştir.

2. Naklî Deliller:

a. Kur'an'dan Deliller:

aa. "Yüzler vardır ki o gün ışıltı ışıltı parılayacaktır. (Onlar) Rablerine bakacaklar (O'nu görecekler)dir"¹⁴¹. Buradaki görmeden kasdedilen şey, gözle

Kahire, 1411/1991, s. 408; **Meâlimü Usûlî'd-Din**, Takd. ve Ta'lik: Semih Duğaym, Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî, 1. Baskı, Beyrut, 1992, s. 51.

132. **Gâyetü'l-Meram fi İlmi'l-Kelâm**, Tahk.: Hasen Mahmud Abdüllâtif, Kahire, 1971, s. 136.

133. İcî, a.g.e., s. 296.

134. Bâkîllânî, **el-İnsâf**, s. 35-36, 38, 58, 61-63, 64-66; **et-Temhid**, s. 295-298.

135. Bâkîllânî, **et-Temhid**, s. 301-302; **el-İnsâf**, s. 247.

136. A'raf, 143.

137. Bâkîllânî, **et-Temhid**, s. 302-303; **el-İnsâf**, s. 243.

138. Bâkîllânî, **el-İnsâf**, s. 243.

139. Bâkîllânî, **age.**, 245.

140. Bâkîllânî, **el-İnsâf**, s. 247-248.

görmedir.

ab. "Güzel amel edenlere daha güzel mükâfat (cennet), bir de fazlası vardır"¹⁴². "Fazlası", cennette Allah'ın cemâlini müşâhededir.

ac. "Evet! Onlar şüphesiz o gün Rablerini görmekten mahrumdurlar"¹⁴³. Bu mahrumiyet kâfirler içindir¹⁴⁴.

2. Sünnet'ten Deliller:

aa. Sahabenin "Rabbimizi görecek miyiz?" sorusuna karşılık Resûlullah (S.A.V.) "evet" dedikten sonra devam eder ve der ki: "Tıpkı bulutsuz (bir gecede) ondördünde ay ve yine (bulutsuz bir günde) güneş nasıl görülüyorsa O'nu öyle göreceksiniz"¹⁴⁵. Bunun anlamı şudur: Nasıl ki, ayı ve güneşi belirtilen o zamanlarda görme hususunda şüphe etmiyorsanız, Allah'ın cemâlini görme konusunda da şüphe etmemelisiniz.

ab. Resûlullah (S.A.V.)'ın "Allah'ım! Senden cemâlini görme lezzetini ve sana kavuşma özlemimi istiyorum..." şeklindeki duâsı, âhirette Allah'ın cemâlinin müşâhede edileceğine çok açık bir delildir¹⁴⁶.

E Bâkîllânî ve Atom Nazariyesi:

Yunancada bölünmeyen (atomos) anlamına gelen atom, maddenin en küçük parçasıdır¹⁴⁷. İslâm kelâmcıları atoma cevher veya cevher-i ferd adını verirler¹⁴⁸. Günümüz Arapçasında da buna zerre denir¹⁴⁹.

İbn Haldun ilk atom nazariyesini Bâkîllânî'nin ortaya koyduğunu kaydederken¹⁵⁰, bazları da bunu İngiliz kimyacı ve fizikçisi John Dalton (1766-1844)'a nisbet ederler¹⁵¹. Gerçekte ilk atom nazariyesi, Yunan filozofu Demokrit

141. Kiyâme, 22-23.

142. Yunus, 26.

152. Mutaffifin, 15.

144. Bâkîllânî, *et-Temhid*, s. 303, 309 vd.; *el-İnsâf*, s. 37, 246-247.

145. Hadis, muhtelif lâfızlarla Kütüb-i Sitte'de rivayet edilmiştir. (Bkz. Buhârî, *Sahih*, Tahk.: Mustafa Dib el-Buğâ, Neşr.: Dâru İbn Kesir-El-Yemâme, 3. Baskı, Dımeşk-Beyrut, 1407/1987, *Tevhid* 24, VI, 2703; Müslim, *Sahih*, Tahk.: Muhammed Fuâd Abdülbaki, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut-Lübnan, İman 80, I, 163; Tirmizî, *Sünen*, Tahk.: İbrahim Atve Avad, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1. Baskı, Mısır, 1382/1962, *Sıfatü'l-Cenne* 16, IV, 687-689; Ebu Davud, *Sünen*, Haz.: İzzet Ubeyd ed-De'âs-Âdil es-Seyyid, Dâru'l-Hadis, 1. Baskı, Hıms-Sûriye, 1394/1974, *Sünne* 20, V, 97-99; İbn Mâce, *Sünen*, Tahk.: Muhammed Fuâd Abdülbaki, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1372, 1952, *Mukaddime* 13, I, 63).

146. Bâkîllânî, *el-İnsâf*, s. 247-248.

147. *İnönü Ansiklopedisi*, M.E.B., Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1950, IV, 176; *Grand Master Genel Kültür Ansiklopedisi*, Milliyet Yayın A.Ş., 1992, I, 85.

148. Bâkîllânî, *et-Temhid*, s. 37.

149. Hıfî, Abdülmün'im, *el-Mu'cemü'l-Felsefi*, ed-Dâru's-Şarkıyye, 1. Baskı, Kahire, 1410/1990, s. 128.

150. İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev.: Zakir Kadiri Ugan M.E.B. İstanbul, 1989, II, 536.

151. *İnönü Ansiklopedisi*, IV, 176.

(M.Ö. 460-370)¹⁵² ve Epikür'e (M.Ö. 341-270) aittir¹⁵³. Hatta Demokrit'ten önce bu nazariyeyi ilk ileri süren Demokrit'in hocası ve arkadaşı Leukippos (M.Ö. 460-370) olmuş, Demokrit de bunu sistemleştirmiştir¹⁵⁴.

İslâm düşüncesinde cü'z-i lâyeteezze' (bölünmez cevher) anlayışı içinde ilk atomculuk fikrini, Mu'tezile imamlarından Ebu'l-Huzeyl el-Allâf ortaya atmıştır. Bu fikir ondan diğer Mu'tezile âlimlerine ve Eş'arî ulemâsına intikal etmiştir¹⁵⁵.

Her ne kadar atomculuk grek kökenli olsa da, onun İslâm dünyasında gelişmesinde ve dinî bir veçhe arzemesinde İslâm kelâmcılarının rolü büyük olmuştur¹⁵⁶.

Felsefesi mekanist ve atomcu bir maddeciliğe dayanan "Demokritos'a göre tabiat boşluktan ve bölünmez, değişmez, sürekli, sonsuz maddî parçacıklar olan atomlardan meydana gelir. Atomlar sadece biçimleri ve boyutları bakımından farklıdır. Sürekli olarak hareket halinde olan atomlar birleşerek değişik cisimleri meydana getirirler. Demokritos "Hiç bir şey hiçten doğmaz" der. Her şey, şaşmaz bir mekanik gereklilik ile birbirine bağlanır; cisimler atomların birleşmesiyle meydana gelir, atomların ayrılmasıyla yok olurlar"¹⁵⁷.

Demokritos gibi atomcu felsefeyi benimseyen Epikouros'a göre "madde sayılamıyacak kadar çok, yaratılmamış, yokedilemeyen ve daima bir harekete malik atomlardan mürekeptir. Demokritos'a göre bu zerreler, tabîî ve zaruri olarak yukarıdan aşağıya doğru hareket ederler." yani hareketlerinde determinizm hâkimdir. Ancak Epikouros mutlak determinizmi değil, tesadüfü kabul eder¹⁵⁸.

Ebu'l-huzeyl, Yunan filozofları gibi âlemin atomlardan meydana geldiğini kabul eder. Ona göre cisimler, boyutsuz olan cevherlerin birleşmesiyle meydana gelir. Determinizm ve tesadüf sözkonusu değildir. Hareket ve sükûnları Allah'ın iradesiyle olur. Cevherler sonlu, sınırlı ve hâdistir. Dolayısıyla cevherlerden mürekkep olan bu âlem de sonlu, sınırlı ve hâdistir¹⁵⁹.

Bâkillânî'ye gelince, o da yukarıda zikrettiğimiz atomcular gibi âlemin atomlardan meydana geldiğini kabul eder. Ona göre mevcudat, mürekkep olan cisim, cevher-i ferd (atom) ve hem cisim hem de cevherlerle kaim olan arazdan ibârettir. Bu üç şeyin de hâdis olduğunu delilleriyle isbat eden Bâkillânî, bununla, âlemin hâdis olduğunu ve Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğini vurgulamak istemiştir¹⁶⁰.

152. İbn Celcel, *Tabakâtü'l-Atıbbâ ve'l-Hukemâ*, Tahk.: Fuâd Seyyid, Müessesetü'r-Risâle, 2. Baskı, Beyrut, 1405/1985, s. 33; Ferruh, Omar, *Târihu'l-Fikri'l-Arabî*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 4. Baskı, Beyrut, 1983, s. 82.

153. Janet, Paul-Seailles, Gabriel, *Metâlib ve Mezâhib*, Fransızca'dan Çev.: Muhammed Hamdi Yazır, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1978, s. 92.

154. Neşşâr, Ali Sâmî, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefî fi'l-İslâm*, Dâru'l-Maârif, 8. Baskı, Kahire, 1981, s. 160; *Meydan-Larousse*, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti, Meydan Yayınevi, 1987, VII, 915.

155. Neşşâr, *age.*, s. 471.

156. Kutluer, İlhan, *T.D.V.İ.A.*, VII, 452-453.

157. *Meydan-Larousse*, III, 552.

158. Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi*, Çev.: H. Vehbi Eralp, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 81.

159. Yurdagür, Metin, *T.D.V.İ.A.*, X, 330.

Bu yaratma devamlıdır. Demokritos atomculuğunun aksine atomlar yok iken var olurlar. “Atomların sayısı da sonsuz olamaz. her an yeni atomlar yaratılmakta, evren de giderek büyüyüp gelişmektedir. Kur’an-ı Kerim’de de buyrulduğu gibi, “Cenâb-ı Hak yaratıklarına istediğini ilâve eder”. Atomun özü kendi varlığından ayrıdır. Varlık, Allahu Taâlâ’nın atoma verdiği bir özelliktir. Bu özellik verilmediği sürece atomlar sanki Allah’ın kudret perdesinin altında saklı kalırlar. Vücuda gelmeleri ise İlâhî kudretin görünür ve elle tutulur hale gelmesinden başka bir şey değildir. Bu, Allah’ın sınırsız ve şümullü iradesinin ve bu iradenin hürlüğünün bir gereğidir”¹⁶¹.

F. İman, İslâm ve Küfür:

Bâkîllânî’ye göre iman, Allah Taâlâ’yı bilmek ve kalben tasdik etmektir. İslâm ise, boyun eğmek ve teslim olmaktır. Kulun Allah’a ibâdetle boyun eğmesi, O’nun emir ve yasaklarına uyup teslim olması “İslâm”dır¹⁶².

Küfür, imanın zıddı olup Allah’ı bilmemek ve O’nu yalanlamaktır¹⁶³.

Bâkîllânî’ye göre büyük günah işleyen mü’min imandan çıkıp küfre girmez. Kâfirin ebedî cehennemde kalmasına karşın, Allah dilerse büyük veya küçük günah işleyen mü’minin günahını affeder, dilerse cehennemde azabettikten sonra cennetine koyar¹⁶⁴. Bâkîllânî’nin bu görüşü, aynı zamanda bütün Ehl-i Sünnet âlimlerinin de görüşüdür.

G. İmâmet:

Namaz kıldırma anlamına gelen imâmetten (imamlık) ayırdetmek için “imâmet-i kübrâ”, “imâmet-i uzmâ” veya “hilâfet” de denilen bu kavram, bugünkü dilde “devlet başkanlığı”nın karşılığıdır.

Müslümanların dinî ve dünyevî menfaatlerini temin etmek, inanç hürriyetlerini korumak, can ve mal güvenliklerini garanti altına almak gibi hususları yüklenme¹⁶⁵ mekanizması olan imâmet-i kübrâ (devlet başkanlığı), Ehl-i Sünnet’e göre itikadî bir mesele değildir. Şia’nın İmâmiyye kolunun bunu imânın esaslarından sayması ve Ehl-i Sünnet âlimlerinin de onlara gerekli cevapları verme zarûretinden dolayı bu mesele kelâm kitaplarında yer almıştır¹⁶⁶. Dolayısıyla Bâkîllânî’nin de bu konuyu ele alıp konuyla ilgili görüşlerini serdetmemesi düşünülemezdi.

Bâkîllânî’ye göre imam (devlet başkanı), tâyin ve seçim olmak üzere iki yolla

160. Bâkîllânî, *et-Temhid*, s. 37 vd.

161. İkbâl, Muhammed, *İslâmda Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, Çev.: N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, s. 99. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Corbin, Henry, *İslâm Felsefesi Tarihi*, Çev.: Hüseyin Hatemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 229-231.

162. Bâkîllânî, *et-Temhid*, s. 388-392.

163. Bâkîllânî, *age.*, s. 392-394.

164. Bâkîllânî, *age.*, s. 395 vd.

165. Ebu Zehre, Muhammed, *Târihu’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye*, Dârü’l-Fikri’l-Arabî, Matbaatü’s-Saâde, 1976, I, 24.

166. İbn Haldun, *age.*, II, 535; Taftâzânî, *age.*, V, 232-233.

belirlenir. Her ne kadar İmâmiyye Hz. Peygamber'in kendisinden sonra devletin başına geçecek kimseyi tâyin ettiğini ileri sürse de, bunun böyle olmadığı bir gerçektir. Ordunun başına geçecek komutandan tutunuz pek çok işlerde pek çok kimsenin görevlendirilmesine kadar yaptığı bunca tâyinleri bilinen Hz. Peygamberin, devlet başkanlığı gibi çok önemli bir hususta yapmış olduğu tâyin ve tavsiyelerinin gizli kalması veya daha sonrakilere intikal etmemesi düşünülemezdi. Halbuki O'ndan bu konuda her hangi bir şey intikal etmemiştir.

Şia İmâmiyyesinin Hz. Ali'nin imamlığıyla alâkalı Hz. Peygamber'e isnad ettikleri tâyin ve tavsiye tezini reddeden Bâkîllânî, ancak seçimle iş başına gelebilecek devlet reisinin kimler tarafından seçileceği hususundaki görüşlerini belirtmiştir. Ona göre ehlü'l-hal ve'l-akd denilen ümmetin bütün seçkinlerinin böyle bir seçimi gerçekleştirmesi imkân dahilinde olmadığından, seçkinlik sıfatını hâiz bir kişiyle de bu seçim geçerli olur. Bundan sonra diğer insanların seçilen bu devlet reisine itaat etmeleri gerekir¹⁶⁷.

Bâkîllânî, seçilecek imamla ilgili bazı şartlar zikreder. Bu şartlar şöyle sıralanabilir:

1. Kureyş'li olmak.
2. Kadılık yapabilecek kadar belli bir ilim seviyesine sahip olmak.
3. Harp tekniğinde, orduları tanzimde, sınırları ve ümmetin hakkını korumada, zâlimden mazlumun intkâmını almada vb. hususlarda basiretli yani ileri görüşlü ve derin düşünceli olmak.
4. Cezaları uygulamada tavizsiz davranmak.
5. İlimde ve üstünlük ifade eden hususlarda en ideal seviyede olmak. Ancak bu mümkün değilse (fadıl yoksa) mefdûlün de imameti câiz olur¹⁶⁸.

Bâkîllânî, imandan sonra küfre girmeyi, namazı ve namaza çağrışı terketmeyi, insanların mallarını gasbetmeyi, haklarını korumamayı, iyiyi kötüden ayıramayacak şekilde aklî dengesini kaybetmek suretiyle müslümanları zarara uğratmayı, sıhhatinden ümit kesilmesini, uzun müddet düşman esâreti altında kalmayı... imamın azil sebepleri içerisinde zikreder¹⁶⁹.

Şüphesiz Bâkîllânî'nin kelâmî görüşleri bunlardan ibaret değildir. Ancak biz onun diğer kelâmî görüşlerini ve özellikle de atom teorisini daha kapsamlı bir şekilde ele alıp bir kitap halinde neşretmeyi düşünüyoruz.

167. Bâkîllânî, age., s. 442 vd.

168. Bâkîllânî, age., s. 471.

169. Bâkîllânî, age., s. 478-479.